УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ
ВЕЋУ ЗА МАСТЕР, СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Кандидат: мр Маја С. Срзић

Тема: СПЕЦИФИЧНОСТ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА КОД ГЛУВИХ И НАГЛУВИХ УЧЕНИКА ОСНОВНОШКОЛСКОГ УЗРАСТА

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Датум и орган који је именовао Комисију: Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на предлог Већа за мастер, специјалистичке и докторске студије, Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 12.04.2022. године је донело одлуку о образовању Комисије за оцену урађене докторске дисертације (број одлуке 3/50 од 14.04.2022).

Састав Комисије:

Чланови комисије:

- Др Надежда Димић, редовни професор у пензији од 30.9.2020, ужа научна област Сурдологија, изабрана у звање 23.04.2004. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију – председник;
- Др Јасмина Ковачевић, редовни професор, ужа научна област Сурдологија, изабрана у звање 9.9.2009. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалу едукацију и рехабилитацију – члан;
- Др Јасмина Карић, редовни професор, ужа научна област Сурдологија, изабрана у звање 9.12.2016. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалу едукацију и рехабилитацију – члан;
- Др Александра Грбовић, ванредни професор, ужа научна област Тифлологија, изабрана у звање 26.9.2017. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалу едукацију и рехабилитацију – члан;
- Др Славица Максимовић, научни сарадник, ужа научна област Сурдологија, изабрана у звање 27.11.2018. године, Београд - Институт за експерименталну фонетику и патологију говора – члан.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме: Маја (Стеван) Срзић
Датум рођења, општина, република: 1. мај 1976. године, Сарајево, БиХ
Основне студије: Основне академске студије на Дефектолошком факултету, на студијском програму Сурдологија, уписује 1994. године, на ком дипломира 1999. године, са просечном оценом 8.92 и стиче звање дипломирани дефектолог-сурдоаудиолог.

Магистарске студије: Магистарске студије на Дефектолошком факултету, на студијском програму Сурдологија, уписује школске 1999/2000. године. Завршава их са просечном оценом 9,60 и 2007. године брани магистаску тезу под називом „Функција читања код деце оштећеног слуха основношколског узраста″ када стиче звање магистар дефектолошких наука - научно подручје сурдологија.

Докторске студије: Докторске академске студије кандидаткиња је уписала школске 2016/2017. године, студијски програм Дефектологија, на Универзитету у Београду - Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Маја Срзић је до сада објавила 21 научни и стручни рад.

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

«СПЕЦИФИЧНОСТ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА КОД ГЛУВИХ И НАГЛУВИХ УЧЕНИКА ОСНОВНОШКОЛСКОГ УЗРАСТА»

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација "СПЕЦИФИЧНОСТ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА КОД ГЛУВИХ И НАГЛУВИХ УЧЕНИКА ОСНОВНОШКОЛСКОГ УЗРАСТА" написана је на 174 стране, у чијем саставу је и 20 страна прилога, биографија кандидаткиње, изјава о ауторству, изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада и изјава о коришћењу. Дисертација садржи 75 табела и 15 графикона.

Поред резимеа на српском и енглеском језику, рукопис садржи следећа поглавља: **Увод** (од 1. до 2. стране), **Теоријски део** (од 3. до 58. стране), **Предмет, циљ и задаци** (од 60. до 61. стране), **Хипотезе** (62. до 63. стране), **Методологија истраживања** (од 64. до 68. стране), **Резултати истраживања** (од 69. до 123. стране), **Дискусија** (од 124. до 143. стране), **Тестирање хипотеза** (од 144. до 146. стране), **Закључак** (од 147 до 148 стране), **Ограничења у истраживању** (149. страна) и **Препоруке за даља истраживања** (150. страна), **Литература** (од 151. до 174. стране).

Поглавље **Теоријски део** је подељено на 3 тематске целине: **Језик и говор**, **Речник** и **Семантика.**

Истраживачки део садржи Предмет, Циљеве, Задатке, Хипотезе, Методологију (Формирање и опис узорка, Методе и инструменте истраживања, Ток истраживања, Статистичку обраду података). Резултате истраживања, Дискусију, Тестирање хипотеза и Закључке.

Следе поглавља Ограничења у истраживању**,** Препоруке за даља истраживања и Литература, коју чине 334 библиографске јединице, од тога 233 (69,76%) иностраних наслова и 101 (30,24%) домаћи. Публикације које су објављене у протеклих десет година обухватају 100 референци (односно 29,94 %). Одређен број референци, старијих од десет година (234), представља релевантну теоријску и емпиријску грађу, важну за успешну обраду предмета овог истраживања.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

У **уводном** делу рукописа докторске дисертације кандидаткиња се осврће на разлике између појмова језик и говор и њихову међузависност. Истиче значај развоја и усвајања говора и језика, како код деце типичног развоја, тако и код глуве и наглуве деце, и нарочито указује на индивидуалне разлике у процесу усвајања језика и говора као и факторе који на тај процес утичу (органски, психолошки и средински). Истакнуте су тешкоће у усвајању свих аспеката језика код глувих и наглувих ученика, што се објашњава чињеницом да формирање језичке компетенције настаје доминантно у условима активне говорне комуникације, која је овим особама отежана. Они говор уче на посебан и специфичан начин, организованим приступом и стимулацијом. Кандидаткиња се, затим осврће, на број речи у речнику глуве и наглуве деце, јер они често науче и упознају велики број речи, али не схватају у потпуности шта све оне могу да значе и не успевају да их употребљавају у реченицама, спонтаном говору, док их често употребљавају у погрешном контексту. Ограниченост у стицању искуства путем чула слуха, доводи до развоја другачијих форми комуникације код глувих, односно до доминантне употребе знаковног језика.

Комисија сматра да је уводни део у складу са методолошким поставкама докторске дисертације.

Теоријски део дисертације чине три кључна поглавља, са одговарајућим потпоглављима. То су **Језик и говор, Речник и Семантика.** Ова целина пружа теоријски оквир за касније формулисање истраживачког приступа и тумачења истраживачких резултата.

У првој целини, **Језик и говор,** кандидаткиња детаљно обрађује појмове говор и језик и јасно их разграничава. Истиче дефиниције, карактеристике и обележја језика и линвистике као науке о језику, која се бави његовим изучавањем. Наводи општелингвистичке законитости и принципе који важе за сваки језик, у сваком времену, а који се односе на функционисање језика, у одређеном тренутку и у дужем временском периоду. Затим се бави анализом појма говора и његових карактеристика, јер он представља једну од најзначајнијих људских особина. Текст се наставља увођењем у појам комуникације, као основне функције језика, како писаног тако и говорног. Навођењем разлика између два основна облика комуникације, вербалне и невербалне, кандидаткиња нас уводи прво у вербалну комуникацију. Говорно – језички развој се анализира кроз психолонгвистичке теорије (бихејвиоралну, нативистичку, когнитивистичку, социо-

културну), али се наглашава да ниједна од наведених теорија појединачно не даје потпуне одговоре за овај сложени феномен, јер му је најбоље приступити мултидисциплинарно. Затим се анализира развој и усвајање говора и језика, по фазама, кроз прелингвалну и лингвалну фазу, по месецима и годинама, како га деца усвајају и развијају, како се долази до гласова, речи, реченица, усвајања значења речи. Прати се употреба речи, питања, начин ширења речника до поласка у школу и усвајања процеса читања и писања. Истичу се погрешке које деца развојно праве у употреби падежа, заменица, времена, неправилних глагола, али и њихово превазилажење. Затим се прелази на развој говора и језика код глуве и наглуве деце. Истичу се проблеми и тешкоће на које деца наилазе услед одсуства чула слуха. Наводе се карактеристике говора глувих који се развија стимулацијом, као и да највећу препреку представља овладавање логичким говором, изражавање мисли и апстрактни појмови. Посебан део прве целине представља знаковни језик. Његово теоријско и практично дефинисање, значај употребе, нарочито на раном узрасту, значај при развоју речника, мишљења и апстрактних односа. Он дефинише и културу популације глувих. Завршетак првог поглавља чине савремена истраживања о језику и говору глуве и наглуве деце, где са наводе релевантна истраживања новијег датума о карактеристикама говора, језика, артикулације, речника, писања...

У поглављу **Речник** кандидаткиња се бави развојем и богаћењем дечјег речника, са посебним освртом на речник глувих и наглувих. Дефинише се појам речника као и лингвистичке дисциплине - лексикологије, која проучава састав речи једног језика и његову лексику. Узајамно деловање лингвистичких дисциплина лексикологије, семантике, граматике и лексикографије доприноси бољем обликовању структуре и садржаја речника једног језика. Долази се до анализе и дефиниције лексеме и речи као целовите и самосталне језичке јединице настале у договореном односу звука и значења, тиме што се појединим фонемама или комбинацијама фонема придружује одређен и релативно сталан појмовни садржај. Саме речи у процесу комуникације нису засебне комуникацијске целине, већ се удружују у веће језичке јединице, а с циљем преношења одређене поруке Наводи се неколико врста смисаоних односа међу речима тј. лексемама, а то су: синтагматски и парадигматски односи. Синтагматски односи подразумевају реализацију речи у говору, а парадигматски међузависне односе речи унутар лексичког система. У парадигматске односе спадају: синонимија, хомонимија, хиперонимија и хипонимија, антонимија и инкопатибилност. Ови односи су детаљно теоријски описани и анализирани, јер су неки од њих чинили саставни део тестова за испитивање језичке развијености глувих и наглувих, које је предмет истраживања које следи. Затим се прелази на питање квантитета и квалитета речника детета и наводе различити фактори од којих он зависи. Истичу се социјална и друштвена средина у којој дете живи и расте, социјално-образовни статус родитеља, интензитет рада са дететом, начин образовања ... Разматра се и питање раста речника, где се наводе налази различитих аутора, који су се тиме бавили, у односу на узраст, а од периода проговарања па до одраслог доба. Посенбна целина је део који се односи на речник и проблеме речника глуве и наглуве деце. Наглашавају се фактори од

којих он зависи, како и које речи се дају деци са оштећењем слуха, на који начин они те речи усвајају, како их учити да речи међусобно повезују, да их класификују по врстама и по значењу. Указује се на савремена истраживања у овој области, која су нарочито актуелна, јер од величине речника детета зависи и начин школовања и усвајања знања.

У оквиру поглавља **Семантика** дефинише се лингвистичка дисциплина која се бави описом значења у језику. Крајњи циљ језика је значење, оно због чега је језик настао и због чега постоји. Кандидаткиња полази од оснивања семантике као савремене научне дисциплине. И наглашава да се део семантике који се бави описом значења речи назива лексичка семантика. Она описује различита правила семантичког организовања лексема. Савремени приступи у лексичкој семантици базирају се на повезаности синтаксе и семантике, што смо могли уочити и у истраживању које следи. Усвајање значења речи, односно њено разумевање је комплексан процес који зависи од низа менталних операција. Разматрају се питања када почиње семантички развој, како почиње, које речи деца прво усвајају и на који начин, када почиње усвајање значења сложених конструкција и узрочних значења, способност коришћења фигуративних значења и разумевање двоструког значења, те када дете може да дефинише појам. Усвајање значења се разматра и са становишта психологије која сматра да развој појмова у ствари представља развој самог мишљења. То је процес који почиње у раном детињству, у адолесценцији достиже више и зрелије форме и наставља се у одраслом добу. Интересантно је да дете које чује појам прво формира и користи, а тек касније је у стању да га дефинише, што потврђује чињеницу да дете не прима готове појмове пасивно, већ је оно активан учесник. Затим следи део о семантици и усвајању значења речи код глуве и наглуве деце. Овде су описане специфичности и тешкоће при усвајању значења речи, разликовању речи које се састоје из исте или сличне групе гласова, тј. слова. Наводе се истраживања која говоре у прилог томе да се раним и интензивним третманом може постићи висок ниво мисаоно-језичких способности који ће обезбедити да деца оштећеног слуха схвате димензије значења унутар речи и значењске односе међу речима. С друге стране, наводе се и истраживања која указују на оскудност семантичких знања и на то да се, посебно у категорији апстрактних појмова, нарочито именица, уствари огледа отежаност читавог процеса усвајања значења речи. Кандидаткиња указује и на употребу знаковног језика, и на то да у оквиру њега глува деца показују нешто боље резултате и бољу савладаност нарочито апстрактних појмова.

У оквиру Теоријског дела дат је систематичан приказ основних појмова који су њеном средишту, чијом су детаљном разрадом постављени темељи за обликовање методолошког дела рада. Садржаји овог поглавља указују на специфичност језичког израза глувих и наглувих ученика и факторе који утичу на језички развој, а у односу на типичну популацију. Посматрајући читав теоријски концепт увиђа се потреба за истраживањима у овој области, за новим налазима, који би допринели адекватном приступу и интервенцији код глуве и наглуве деце. Комисија сматра да је кандидаткиња у овом поглављу одабрала актуелне и релевантне теме и да је и начин на који су оне обрађене погодан за спровођење истраживања и интерпретацију добијених резултата

ове докторске дисертације. Поштована су правила академског писања, као и захтеви за израду докторске дисертације.

Друга целина докторске дисертације односи се на **Истраживачки део,** где кандидаткиња најпре представља истраживања. На почетку друге целине кандидат поставља предмет, циљеве, задатке и хипотезе истраживања.

Предмет истраживања је усмерен на проучавање специфичности језичког израза (лексике и семантике) код глуве и наглуве деце основношколског узраста, будући да ова тема привлачи све веће интересовање истраживача поставља питање развоја говора и језика код деце. Нарочито је актуелно отежано усвајање и развој језика код глуве и наглуве деце, где услед одсуства аудитивне компоненте долази до одређених специфичности. Сиромашан лексички фонд, немогућност разумевања значења речи и тешкоће, како у разумевању вербалне комуникације, тако и у самој комуникацији, код глуве и наглуве деце, поставили су се као значајно, како теоријско, тако и практично питање. Наметнула се потреба за дубљим истраживањем овог подручја и покушај давања одређеног доприноса учењу говора и језика, као и специфичне методике наставе матерњег језика за глуву и наглуву децу.

У складу са предметом ове емпиријске студије, кандидаткиња поставља следеће опште и посебне **циљеве истраживања**:

I Општи циљ: утврдити специфичност језичког израза (лексике и семантике) код глуве и наглуве деце основношколског узраста.

II Посебни циљеви:

- анализа језичког израза (квалитативна и квантитативна) глувих и наглувих ученика основношколског узраста, у зависности од хронолошког узраста, пола, слушног статуса и успеха из матерњег језика, у оквиру одређених лексичких и семантичких области;
- утврдити повезаност карактеристика породичне средине (место становања, степен образовања родитеља, присуства оштећења слуха у породици) и језичког израза глувих и наглувих ученика основношколског узраста и
- утврдити разлике у језичком изразу глувих и наглувих ученика и ученика који чују.

У складу са претходно дефинисаним циљевима формулисани су одговарајући **задаци истраживања**.

У складу са дефинисаним циљевима и задацима истраживања постављене су следеће **хипотезе**:

1. Хронолошки узраст је повезан са језичким изразом код глувих и наглувих ученика основношколског узраста.
2. Пол није повезан са језичким изразом глувих и наглувих ученика основношколског узраста.
3. Слушни статус је повезан са језичким изразом код глувих и наглувих ученика основношколског узраста.
4. Успех из матерњег језика је повезан са језичким изразом код глувих и наглувих ученика основношколског узраста.
5. Карактеристике породичне средине (место становања, степен образовања родитеља, присуство оштећења слуха у породици) су повезане са језичким изразом код глувих и наглувих ученика основношколског узраста.

6. Постоје разлике у језичком изразу између глувих и наглувих ученика и ученика који чују.

Поглавље **Методологија истраживања** садржи начин формирања и опис узорка, методе и инструменте, ток и начин прикупљања података и статистичку обраду података, при чему су сви поменути елементи у складу са предметом и циљевима истраживања.

Узорком истраживања је било обухваћено 127 ученика, узраста од 10 до 16 година, од којих је 64 (50,4%) глувих и наглувих ученика и 63 (49,6%) ученика типичног развоја. Просечан узраст глувих и наглувих ученика је нешто већи од ученика типичног развоја (13,9 : 13,0 година). Према хронолошком узрасту испитаници су подељени у 3 групе: од 10-12 година, од 13-14 година и ученици старији од 15 година. Групе глувих и наглувих ученика и ученика који чују су биле уједначене ($\chi2$= 4,552 ; df=2; p=0,103),

Групу глувих и наглувих ученика сачињавало је 32 девојчице (50%) и 32 дечака (50 %), док је групу деце типичног развоја чинило 34 девојчице (54%) и 29 дечака (46%), а групе глуве и наглуве деце и деце типичног развоја су биле уједначене по величини ученика ($\chi2$= 0,200; df=1; p=0,654).

Према степену оштећења слуха у раду су праћене следеће групе ученика:

- ученици са умереним и умерено тешким оштећењем слуха (Н=12 или 18,8%) - 1. група
- ученици са тешким оштећењем слуха (Н=16 или 25%) – 2. група
- ученици са веома тешким и тоталним оштећењем (Н=26 или 40,6%) – 3. група
- ученици са кохлеарним имплантом (Н= 0 или 15,6%) – 4. група

Анализирајући узорак према степену оштећења слуха уочавамо да групе нису уједначене по величини ($\chi2$=9,500 (df=3), p=0,023).

У зависности од успеха из матерњег језика у групи глувих и наглувих ученика било је: 16 добрих (25%), 16 врлодобрих (25%) и 32 одлична ученика (50%). Ученика са довољном и недовољном оценом није било. Анализирајући узорак по успеху из матерњег језика уочавамо да групе нису уједначене по величини ($\chi2$= 8,000 (df=2), p=0,018).

У односу на место становања било је 39 ученика из градске средине (60,9%), а 25 из сеоске (39,1%). Анализирајући узорак према месту становања уочавамо да су групе уједначене по величини ($\chi2$= 3,063 (df=1), p=0,080).

Посматрајући степен образовања мајки ученика из групе глувих и наглувих, 20 мајки има нижу стручну спрему (31,3%), 40 средњу (62,5%), а за 4 мајке немамо податке о стручној спреми (6,2%). Анализирајући узорак према нивоу образовања мајки, уочавамо да групе нису уједначене по величини ($\chi2$= 61,500 (df=3), p=0,000). Посматрајући степен образовања очева глувих и наглувих ученика, 16 очева има нижу стручну спрему (25 %), 43 средњу (67,2%), а за 5 очева немамо податке о стручној спреми (7,8 %). Анализирајући узорак према нивоу образовања очева, уочавамо да групе нису уједначене по величини ($\chi2$= 68,375 (df=3), p=0,000).

Посматрајући постојање оштећења слуха у породици у којој глуви и наглуви ученици живе, код 38 ученика нема оштећења слуха у породици (59,4%), а код 26 ученика у породици постоји оштећење слуха (40,6%). Анализирајући узорак према присутву оштећења слуха у породици уочавамо да су групе уједначене по величини ($\chi2$=2,250 (df=1), p=0,134).

Истраживање је реализовано у школама за децу са оштећењем слуха и то: „Центар за слушну и говорну рехабилитацију“ у Сарајеву, „Завод за дјецу оштећеног слуха“ у Тузли, „Центар за образовање, васпитање и рехабилитацију слуха и говора“ у Бања Луци, „Школа за оштећене слухом – наглуве „Стефан Дечански“ у Београду и Основна школа „Радивој Поповић“ у Земуну које похађају ученици оштећеног слуха. Део истраживања је обављен у Основној школи „Грбавица II“ у Сарајеву, коју похађају деца која чују. Истраживање је обављено у периоду од марта до јуна 2018. године.

Кандидаткиња је јасно и детаљно описала карактеристике узорка, начине формирања подгрупа, као и статистичке процедуре чијом применом је омогућен валидан увид у ниво уједначености обухваћених подузорака у односу на одабране варијабле. Сви наведени методолошки поступци и подаци у потпуности су били у функцији одабраног предмета и дефинисаног циља истраживања.

Инструменти истраживања

У реализацији постављеног циља и задатака истраживања коришћене су следеће методе и инструменти за прикупљање података:

а) Анализа школске медицинске документације, одабир глувих и наглувих ученика и њихова категоризација је у складу са критеријумима Светске здравствене организације.

б) За испитивање лексичког развоја коришћен је Тест лексичке спремности (Димитријевић и Ђорђевић, 1978), из кога је за потребе овог истраживање, издвојено осам лексичких области (животиње, природа, занимања, храна и пиће, одећа и обућа, превозна средства, делови тела и град).

в) За испитивање развијености семантике коришћен је Семантички тест (Владисављевић, 1983), којим се испитује познавање значења и активна употребу четири категорије речи (хомоними, антоними, синоними и метоними).

г) За испитивање развијености и функционалне употребе лексике коришћена је посебно конструисана Стрип прича (Срзић, 2017). Четири слике су приказане у низу, повезане су следом догађаја, а требало је интерпретирати приказану радњу. Посматрали су се адекватни, релевантни одговори (14 одговора).

Статистичка обрада података

Анализа података извршена је применом статистичког пакета за обраду података IBM SPSS Statistics 23.0., а примењивани су поступци параметријске и непараметријске статистике. Приказани су:

1. фреквенције и проценти;
2. аритметичке средине –АС (мера централне тенденције) и
3. стандардне девијације – СД (мера варијабилности).

Повезаност међу варијаблама утврђивана је Пирсоновим коефицијентом корелације за квантитативне варијабле и Хи-квадрат тестом за категоричке варијабле. Унутаргрупне и

међугрупне разлике провераване су применом t-теста и применом једнофакторске анализе варијансе за зависне и независне узорке, те применом post hoc теста (Tukey HSD). Добијени резултати су приказани табеларно и графички.

Анализом целокупне методологије истраживања, Комисија сматра да је кандидаткиња користила адекватну статистику, оргиналан и целисходан методолошки дизајн који одговара циљевима истраживања. Одабир и примена обухваћених статистичких метода у потпуности одговарају дефинисаним задацима истраживања.

Поглавље **Резултати истраживања** садржи финалне налазе приказане табеларно (75 табела) и графички (4 графикона), при чему су све табеле и графикони праћени јасним тумачењем података који су презентовани. Добијени резултати су структуисани у складу са примењеним инструментима и задацима истраживања. На тај начин су добијене три групе резултата и у свакој више подгрупа у којима се анализира повезаност између одабраних варијабли, на начин који омогућава врло прегледан приказ процене језичког израза глувих и наглувих ученика у области лексике и семантике. Прате се узраст, пол успех из матерњег језика, слушни статус, као и одређене породичне карактеристике (место становања, образовање родитеља и присуство оштећења слуха у породици).

Комисија сматра да приказани резултати у потпуности испуњавају захтеве садржане у циљу и задацима истраживања у овој дисертацији.

У поглављу **Дискусија** доследно и систематично је дат преглед добијених резултата које кандидаткиња појединачно тумачи вршећи поређење са налазима других аутора који су се бавили истим или сличним предметом истраживања. Поглавље је структуирано кроз три целине (у складу са резултатима истраживања), у којима се интерпретирају добијени налази у зависности од испитиваних варијабли. У њему се налази и 11 графикона, који представљају резултат анализе и тумачења добијених резултата, као и анализе опширне литературе. Позивање на нешто старије референце последица су бројних истраживања која су на сличну тему рађена на нашем говорном подручју, а релевантна су за тумачење и повезивање са добијеним резултатима. Кандидаткиња показује добру интеграцију знања широког спектра и знања из различитих сродних научних области.

Комисија је сагласна у ставу да су добијени резултати успешно тумачени и дискутовани, као и да структура дискусије у потпуности одговара високим стандардима научно-истраживачког рада.

У Закључку, кандидаткиња је, на основу добијених резултата истраживања и њихове статистичке анализе, након провере постављених хипотеза извукла одговарајуће закључке, који дају потпунији увид о обављеном истраживању. Значајно слабија постигнућа глувих и наглувих ученика у области језичке развијености у односу на децу која чују и уочене специфичности њиховог језичког израза могу да допринесу изналажењу нових методолошких приступа у едукацији и рехабилитацији ученика са оштећењем

слуха. Унапређивање савремене теорије и праксе отвара могућности за нове поступке у едукацији ове деце и њиховом ефикаснијем усвајању матерњег језика.

Комисија сматра да су закључци јасно формулисани и доследно приказани.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Рад у националном часопису међународног значаја (М 24)

Isaković, Lj., Kovačević, T. i **Srzić M.** (2020). Znakovni jezici - nekad i sad, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini, 50*(4), 293-314. DOI: 10.5937/ZRFFP50-28925

Рад у националном часопису изузетног значаја (М 51)

Srzić M, Isaković, Lj. i Šešum, M. (2022). The development of lexicon with hearing impaired children in the context of the interpretation of pictures in comic-strip form. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*. Прихваћен за објављивање

Саопштење са скупа међународног значаја, штампано у целини (М 33)

Kuzmanović, M., Zečić, S. (2013). Artikulacija i čitanje kod djece oštećenog sluha osnovnoškolskog uzrasta. Zbornik radova sa Četvrte Međunarodne naučno-stručne konferencije <Unapređenje kvalitete života djece i mladih>. str. 599-609. Split. Hrvatska.
Kuzmanović, M. (2012.). Funkcija čitanja kod djece oštećenog sluha osnovnoškolskog uzrasta. Zbornik radova sa Treće Međunarodne naučno-stručne konferencije <Unapređenje kvalitete života djece i mladih>. str.487-500. Zlatibor. Srbija.
Kurtagić, I., **Kuzmanović, M.,** Mujkanović, E. (2004). Psihološka, sociološka i administrativna razmišljanja o integraciji slušno oštećene djece u redovnu školu u Bosni i Hercegovini. Zbornik radova sa stručnih skupova 9.studenoga 2001. Surdopedagogija danas i sutra 4.ožujka 2004. - "Komunikacijske potrebe – interdisciplinarnim pristupom do cjelovitih programa: zdravstvenih, edukacijskih i socijalnih" str.197 – 205. Zagreb. Hrvatska.

Саопштење са скупа међународног значаја, штампано у изводу (М 34)

Isaković, Lj., **Srzić M.** i Šešum, M. (2021). Usvajanje znakovnog jezika na ranom uzrastu. Zbornik sazetaka četvrta međunarodna konferencija ''Multidisciplinarni pristupi u edukaciji i rehabilitaciji'' Sarajevo, 60-61. 9.4. – 11.4.2021.godine ISBN 978-9926-403-38-6 COBISS.BH-ID 43533318
Srzić, M. i Isaković, Lj . (2021). Jezičke sposobnosti gluhih i nagluhih učenika. Zbornik sazetaka četvrta međunarodna konferencija ''Multidisciplinarni pristupi u edukaciji i

rehabilitaciji'' Sarajevo, 144-145. 9.4. – 11.4.2021.godine ISBN 978-9926-403-38-6 COBISS.BH-ID 43533318

Srzić, M. i Isaković Lj. (2020). Znakovni jezik kao način komunikacije gluhih i nagluhih osoba Zbornik sažetaka, Treća međunarodna konferencija „Multidisciplinarni pristupi u edukaciji i rehabilitaciji" Sarajevo, 3. juni 2020. godine. Pedagoški fakultet Univerziteta u Sarajevu, 130, 131. ISBN 978-9926-448-13-4 COBISS.BH-ID 38968838

Isaković, Lj., Radovanović, V. i **Srzić, M**. (2018). Imenovanje predmeta kod gluvih i nagluvih učenika, Zbornik sažetaka, Međunarodna konferencija Multidisciplinarni pristupi u edukaciji i rehabilitaciji, 50, 51, Sarajevo 20.04. – 22.04. 2018.

Srzić, M., Isaković, Lj. i Dimić, N. (2018). Karakteristike čitanja gluhe i nagluhe djece, Zbornik sažetaka, Međunarodna konferencija Multidisciplinarni pristupi u edukaciji i rehabilitaciji, 110, 111, Sarajevo 20.04. – 22.04. 2018.

Kurtagić, I., **Kuzmanović, M.,** Mujkanović, E. (2005). Primjena Verbotonalne metode u rehabilitaciji djece sa kohlearnim implantatom u Bosni i Hercegovini. Zbornik apstrakata sa Drugog Kongresa Međunarodne verbotonalne udruge „Verbotonalni metod i umjetna pužnica". Moskva. Rusija.

Kurtagić, I., **Kuzmanović Jurčević, M.,**Vehabović, H. (2003). Slušna, govorna i psihološka evaluacija djece sa CI uzrasta od tri do pet godina. Zbornik sažetaka sa Simpozija "Umjetna pužnica" – iskustva i rezultati. str. 21. Zagreb. Hrvatska.

Kurtagić, I., **Kuzmanović, M**., Mujkanović, E. (2003). Psihološka i administrativna razmišljanja o integraciji slušno oštećene djece u redovnu školu u BiH. Zbornik apstrakata sa Međunarodne naučno-praktične konferencije „Verbotonalna metoda. Socijalna adaptacija i integracija djece oštećena sluha. Osvrt. Problemi. Perspektiva" str.18-19. Moskva. Zelenograd.Rusija.

Kurtagić, I., **Kuzmanović, M**., Mujkanović, E. (2001). Strukturalna i funkcionalna veza između vizuelne percepcije i govora kod slušno oštećene djece, Zbornik apstrakata sa Petog Međunarodnog seminara verbotonalnog sistema – Multisenzorika i govor. str. 30. Zagreb. Hrvatska.

Рад у истакнутом тематском зборнику водећег националног значаја (М 44)

Срзић, М. и Исаковић, Љ. (2018). Лексикон глуве и наглуве деце основношколског узраста, У: Љ.Исаковић, Т. Ковачевић, (Ур.) *Специфичност оштећења слуха – кораци и искораци,* (стр. 103 – 118). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Димић, Н., Мандарић, М., Исаковић, Љ., **Кузмановић, М.** (2014). Способност писања реченица од задатих речи код глувих и наглувих ученика. У: Ј. Карић, С. Остојић, М. Радић Шестић (Ур.) *Специфичност оштећења слуха* (стр. 101-117). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. ISBN 978-86-6203-057- 3

Рад у тематском зборнику националног значаја (М 45)

Пажин, С., Исаковић, Љ., Славнић, С. и **Срзић, М.** (2020). Специфичност читања говора са усана код глувих и наглувих ученика различитог узраста. У: М. Николић, М. Шешум и И. Веселиновић (Ур.) *Специфичност оштећења слуха – нове тенденције* (стр. 219 – 233). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Рад у истакнутом националном часопису (М 52)

Кузмановић, М., Димић, Н. (2014). Специфичне грешке у читању код деце оштећеног слуха и деце која чују, *Београдска дефектолошка школа*. *20*(3), 60, 459 -474.
Исаковић, Љ., Ковачевић, Т., **Кузмановић, М.** (2014). Утицај узраста, степена оштећења слуха, оцене и пола на именовање предмета код глувих и наглувих ученика, *Београдска дефектолошка школа*. *22*(3), 60, 441-457. ISSN 0354 – 8759
Кузмановић Јурчевић, М. (2010). Разумљивост говора при читању код ученика оштећеног слуха, *Београдска дефектолошка школа*, 1, 53-63.
Кузмановић Јурчевић, М. (2008). Способност разумевања прочитаног садржаја ученика оштећеног слуха и ученика који чују. *Београдска дефектолошка школа*, 2, 23-36.

VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У односу на постављене циљеве и на основу добијених резултата, закључено је следеће:

- У овом истраживању се потврдило значајно заостајање глувих и наглувих ученика у развијености лексике и лексичког фонда у односу на ученике који чују. Ученици који чују су на тестовима лексике показали значајно боље познавање појмова у свим испитиваним областима. Глуви и наглуви ученици су у областима које су им ближе и приступачније и које често користе у свакодневној комуникацији (животиње, храна и пиће) остварили боље резултате, али је број употребљених речи био значајно испод нивоа фонда речи њихових чујућих вршњака. Осим тога, приликом навођења појмова, глуви и наглуви ученици правили су много грешака. Ове грешке су одлике грешака у говору и недовољно развијене артикулације. Појављивале су се речи које немају значење и речи које не припрадају наведеним областима. Честе су биле супституције, адиције, изостављање слова, додавање слова, грешке у писању и сл.
- Језички израз глувих и наглувих ученика се са узрастом мења, тако да су у свим испитиваним областима постигнућа старијих ученика била боља. Старији ученици су користили највећи фонд речи, како укупан, тако различитих речи, што је резултат ширења и богаћења речника кроз едукацију, с једне стране, и повећаног нивоа интересовања, сазревања и животних искустава старијих ученика, с друге стране.

- Посматрајући и анализирајући ниво развијености семантике уочавамо да су постигнути значајно лошији резултати (у све четири категорије) у односу на вршњаке уредног слуха. Код глуве и наглуве деце уочени су проблеми, како у разумевању значења појмова, тако и у употреби хомонима, антонима, синонима и метонима. Добијен је велики број неадекватних одговора који су специфични за глуву и наглуву децу. Глуви и наглуви ученици су највиша постигнућа постизали на конкретним појмовима, који су изразито фреквентни у нашем језику и које често употребљавају у свакодневној како знаковној, тако и вербалној комуникацији. Изразите тешкоће и

непознавање значења појмова, изражено је код апстрактних именица, које глуви и наглуви ученици недовољно познају и не примењују у комуникацији.

- Пратећи резултате глувих и наглувих ученика при интерпретацији приче по низу слика, уочено је да они нису у потпуности разумели садржај, нису уочили ни разликовали важне елементе радње (причања) од мање важних и нису у довољној мери сагледали низ слика и схватили њихову суштину. При интерпретацији приче по низу слика уочене су многе тешкоће које су последица ниског нивоа развијености језичких компетенција и ниског нивоа познавања сложенијих језичких структура код глуве и наглуве деце. Писане су непотпуне и некоректне реченице, уочена је замена великих слова, изостављање интерпункцијских знакова (тачка на крају реченице, зарез у реченици који је стављан произвољно), чести аграматизми (род, лице, падежи, глаголска времена...), супституције гласова, омисије, једна реч у функцији реченице, недостатак глагола и помоћних глагола, произвољно слагање редоследа речи (најчешће су то само именице), писање у низу више реченица без повезаности, логике, без тачке, зареза, великог слова. Чак и на старијем узрасту уочено је мешање латиничног и ћириличног писма, писање великог слова у сред реченице, писање реченица само у првом или само у трећем лицу једнине.

Добијени резултати указују на присуство одређених ограничења студије у погледу узорка који јесте пригодан, али сматрамо да би истраживања на већем узорку могла да потврде и прошире резултате овог истраживања. Иако добијени налази представљају значајан увид у специфичност језичког израза глувих и наглувих ученика, морамо нагласити да у литератури изостаје одређени број савременијих истраживања на ову тему. Стога би даља истраживања у овој области омогућила, не само расветљавање специфичних механизама усвајања говора и језика код глуве и наглуве деце, већ и креирање нових, одговарајућих мера подршке, с обзиром да ова група деце јесте у категорији деце којој је подршка и стална стимулација неопходна. Изналажење нових методолошких приступа у рехабилитацији и едукацији деце оштећеног слуха би допринело и унапредило, како теорију, тако и праксу и отворило нове могућности за развој примене специфичних и раних приступа у едукацији ове деце.

Упоредна анализа резултата ове докторске дисертације са резултатима из литературе

Ово истраживање се бавило испитивањем специфичности лексичког израза глувих и наглувих ученика основношколаког узраста. У ту сврху примењена су три теста којима се испитивала лексичка спремност, семантички развој и способност интерпретације приче по низу слика. У оквиру испитивања лексичке спремности анализиран је лексички фонд глувих и наглувих ученика у осам лексичких области. Резултати указују на успорен развој говора и језика код глуве и наглуве деце у односу на ученике који чују (p=0,000), што резултира сиромашним и оскудним лексиконом на основношколском узрасту. Овакви резултати потврђују наводе других аутора (Димић и Исаковић 2007а; Ковачевић, Димић и Исаковић, 2014) које истичу да глуви и наглуви ученици у нашој средини, нове речи уче спорије и касне у формирању вокабулара, а њихив вокабулар је квантитативно мањи у односу на вокабулар чујућих вршњака. Слични налази су утврђени и у другим земљама

(нпр. Mousavi et al., 2018), чиме се потврђује да је развијеност лексике и семантике код деце типичног развоја на значајно вишем нивоу него код глувих. Овакво свеукупно искуство недостатка потпуно доступног језичког уноса многи аутори (Glickman & Hall, 2018; Hall, 2017; Hall, Levin, & Anderson, 2017; Humphries et al., 2016a, 2016b) описују и називају језичком депривацијом. Осим општег заостајања, овим истраживањем је утврђена и велика неусклађеност лексичког развоја глувих и наглувих ученика, што се може тумачити чињеницом да се ради о ученицима различитог узраста, различитог слушног статуса, различитих говорно-језичких способности и породичног миљеа, што све утиче на лексичку способност ученика.

Анализом појединачних испитиваних лексичких области утврђено је да обе групе ученика највећи број различитих речи познају и употребљавају у области животиње и храна и пиће, а најмањи у областима превозна средства, код глувих такође и области занимања. Ови налази потврђују наводе Ковачевић (2003) која истиче да деца са оштећењем слуха највише употребљавају речи које означавају животиње и храну и пиће. Речи које означавају одећу, обућу и превозна средства су готово идентично фреквенте, док су речи које означавају различита занимања и делове куће најређе употребљене. И ауторка Исаковић (2006) такође истиче да деца са оштећењем слуха на свим ииспитиваним узрастима најмање познају област делови куће, али је у њеном истраживању најразвијенија област била природа. Овакви налази сагласни су и са резултатима истраживања вршених на другим говорним подручјима. Тако Ледеберг и сарадници (Lederberg, Schick & Spencer, 2013) истичу да губитак слуха представља изазов за развој говора и језика, због чега највећи број глуве деце касни у лексичком развоју у поређењу са децом која чују.

Овим истраживањем је уочено да са узрастом долази до постепеног пораста фонда речи код глувих и наглувих ученика у свим испитиваним лексичким областима, што се слаже са налазима више аутора (Ковачевић и сар., 2014; Ковачевић, 2013., и Исаковић, 2006) који су различитим истраживањима потврдили најслабија постигнућа ученика првог разреда, а најбоља ученика осмог разреда. Активан развој лексичких способности ученика је резултат ширења и богаћења речника кроз едукацију и стицање знања у школи, повећаног нивоа интересовања и животних искустава старијих ученика. Посматрајући развијеност лексике ученика са различитим степеном оштећења слуха утврђено је да ученици постижу приближно сличне резултате, без обзира на стање слуха. До сличних резултата дошле су и Радић, Брадарић-Јончић и Фараго (2008), које су утврдиле да не постоје статистички значајне разлике између глувих, наглувих и ученика са кохлеарним имплантом на варијаблама лексичког знања. Ипак, прегледом литературе везане за утицај степена оштећења слуха, уочава се да резултати овог истраживања нису у сагласности са истраживањима појединих аутора. Студија коју је спровела група аутора (Tomblin et al., 2015), сугерише да деца са благим до тешким губитком слуха показују нижи ниво развоја језика у међусобном поређењу, а разлике расту са тежином оштећења слуха. При томе су рано амплификована деца боље напредовала у развоју језика и лексике, што сугерише да бољи приступ лингвистичком искуству утиче на бољи приступ језику. Развијеност лексике, сматрају Фаган и Писони (Fagan & Pisoni, 2010) је сразмерна годинама искуства слушања говорног језика и употребе кохлеарног импланта. Ипак, дешава се да многа кохлеарно имплантирана глува деца не развијају ефикасан говорни језик и показују кашњење у образовању и развоју језика (Mukari et al., 2007), што је сагласно и са резултатима овог истраживања. Развој лексике је у вези са оценом из матерњег језика, што

потврђују налази овог истраживања, као и истраживања Ковачевић и сарадника (2014) који истичу да постигнућа ученика основношколског узраста у области лексике расту са повећањем оцене из српског језика, односно најбоље резултате остварују ученици са одличном оценом. Многи аутори су, такође, уочили да је оцена из матерњег језика у вези са нивоом развијености лексичко-семантичких способности (Hart & Risley, 2003; Nelson & Stage, 2007; Blaži i Banek, 1998 према Ђаласан, Вуковић и Арсић 2017). Праћењем лексичке развијености ученика из градске и ученика из сеоске средине установили смо да нешто виша постигнућа остварују ученици који живе у градовима. Овај закључак кандидаткиња тумачи сазнањем да су градска деца боље информисана и директно или индиректно укључена у различита дешавања у граду, што сигурно утиче на развој богатијег речника и већу могућност усвајања и примене језичких знања. Имају бољи и лакши приступ раним програмима интервенције, школама, али и касније имају веће могућности запослења. Такође, у градовима су присутне чвршће и разгранатије мреже заједнице глувих, које им помажу у приступу личним и професионалним потребама. Кнајт и сарадници (Knight et al. 2021) такође истичу да се глуви који остају у руралним, сеоским, срединама срећу са ограниченим могућностима и релативно ниским очекивањима заједнице, што резултира слабијим нивоом лексичког развоја. Овим истраживањем је утврђена и позитивна повезаност лексичког развоја глувих и наглувих ученика и степена образовања родитеља. Статистички значајне разлике су утврђене на више испитиваних лексичких области када је у питању образовни ниво мајки и док је само једна област статистички значајна у вези са нивоом образовањем очева. Прибанић (2007) је истакла да је степен образовања родитеља један од фактора који подстиче језичку компетенцију деце. Односно, образованији родитељи си спремни да пруже подршку свом детету, што је нарочито значајно за прелингвално глуву децу. Кнорс (Knoors, 2007) сматра да образованији родитељи постављају и веће захтеве пред своју децу, да су више ангажовани у процесу њихове рехабилитације, едукације и будућности, што допртиноси бољем језичком развоју глуве и наглуве деце. Значајно је истаћи да је лексичка развијеност ученика код којих је присутно оштећење слуха у породици на вишем нивоу, него што је то случај код ученка код нема којих оштећења слуха у породици, међутим значајне разлике су се јавиле у само једној испитиваној области. Аутори Хал, Хал и Касели (Hall, Hall & Caselli, 2019) истичу неусклађеност између дечјих перцептивних способности и породичног-језичког окружења. Отежана доступност језичког уноса за дете нарушава усвајање, развој и знање било ког језика коме је дете изложено, са накнадним негативним последицама у другим доменима развоја који умногоме зависе од језика (нпр. когниција, социјално-емоционалне вештине, спремност за школу, уклапање у средину и академски резултати). Истражујући рану употребу знаковног језика у породици у којој дете одраста и његов утицај на усвајање језика, Прибанић (2007) је дошла до закључка да рана комуницикација знаковним језиком глуве деце доприноси бољем развоју језичких вештина. Уколико су деца рано изложена језику (приказивање речи визуелно, кинезички и усмено) долази до бржег напретка у развоју речника (Daniels, 1994). Ово наводи на закључак да рана употреба знаковног језика, што је уобичајено у породицама где су родитељи глуви, подстиче све аспекте развоја језика малог глувог детета. Глува деца чујућих родитеља одрастају у језички осиромашеном окружењу (Goldin-Meadow & Mylander, 1990), док глуви родитељи показују већу свест о комуникацијским покушајима глуве деце, од родитеља који немају оштећен слух (Spencer et al., 1992. према Marschark, 2001). Овим истраживањем је утврђено да развијеност лексике није у вези са полом глувих

и наглувих, што потврђује наводе Исаковић, (2006), која каже да иако девојчице са оштећењем слуха постижу нешто боље резултате на лексичким тестовима статистички значајне разлике између њих и дечака се не уочавају.

У оквиру испитивања развијености семантике глувих и наглувих ученика анализирано је познавање значења хомонима, антонима, синонима и метонима, као и способност њихове активне употребе. Уочено је да између постигнућа глувих и наглувих ученика и ученика који чују, у све четири категорије речи, постоји статистички значајна разлика у корист ученика који чују, што је сагласно са наводима Димић и Мандарић (2013) које истичу да глува и наглува деца имају тешкоћа како у разумевању, тако и у употреби речи. Пантелић и сарадници (2007) сматрају да рани и интензивни третман може омогућити постизање адекватног нивоа мисаоно-језичких способности, који би омогућио деци оштећеног слуха да схвате димензије значења унутар речи и значењске односе међу речима. Ипак, многи аутори сматрају да деца са тешким оштећењима слуха не могу достићи своје чујуће вршњаке у погледу развијености семантичких односа (Остојић, 2004; Димић и Исаковић, 2007а; Димић и Исаковић, 2007б; Исаковић и Ковачевић, 2009). Усвојеност испитиваних категорија речи расте и са узрастом (Исаковић и Ковачевић, 2009), међутим, у овом истраживању то није било у потпуности тачно, јер су ученици млађег узраста постигли прихватљиве резултате, али се од старијих ученика очекивало више. Васић (1976) је у својим истраживањима указала на појаву неке врсте кризе у језичком развоју у претпубертетском и пубертетском периоду, која не значи језичку неразвијеност, већ може да означава тенденцију ка усавршавању индивидуалног језичког израза. Због тога се, наводи Лурија (1982) задатак ове деце, при усвајању језика, не састоји у спонтаном усвајању одређеног речника, већ у усвајању речника, које је умногоме сложеније, због постојања полисемије и хомонимије речи које се могу одгонетнути само у контексту писаног или изговореног. С једне стране се указује на многозначност речи при употреби, а са друге стране та иста реч може имати неколико реченичких значења (Лурија, 1982, према Isaković i Kovačević, 2009). Када су упитању полне разлике, Остојић (2004) наводи да су многа истраживања показала да девојчице предњаче у развоју говора у односу на дечаке. Оне су комуникативније, сарадљивије и лакше их је мотивисати за рад. Међутим, овим истраживањем је утврђено супротно: у све четири категорије речи дечаци су просечно имали виши ниво постигнућа од девојчица, а значајна разлика је утврђена у категорији синонима. Утврђена је већа успешност ученика са нижим степеном оштећења слуха (у односу на оне са вишим степеном оштећења), док су ученици са кохлеарним имплантом показали резултате лошије од очекиваних, посебно у категоријама антонима и хомонима. Такође, већа је била успешност ученика из градске средине (у односу на ученике из сеоске средине), ученика са бољим успехом из матерњег језика (у односу на оне чији је успех слабији), али ниједна од уочених разлика није била статистички значајна. Осим едукације самих глувих и наглувих ученика, а судећи према резултатима овог истраживања, и образовни ниво мајки и очева је значајан за семантичку развијеност ученика. Утврђено је да су ученици чије мајке имају средњу школу, просечно постигли виши ниво постигнућа у све четири праћене категорије речи од ученика чије мајке имају само основно образовање, а уочене разлике су статистички значајне.

Глуви и наглуви ученици, посматрано у односу на категорију речи, просечно највиши ниво постигнућа остварују у категорији хомонима, затим антонима, па метонима, а најнижи у категорији синонима, што је делимично у сагласју са налазима Ковачевић (2000) која истиче да су глуви и наглуви ученици имају најлошија постигнућа у категорији

метонима, с тим што годину дана интензивне рехабилитације слушања и говора доводи до знатног напретка. Осим рехабилитације, едукација глувих и наглувих и континуирани рад на формирању појмова и богаћењу речника, почевши од најранијег узраста, доводи до бољих постигнућа (Исаковић и Шешум, 2020).

Највиши ниво постигнућа, у категорији хомонима, без обзира на стање слуха, остварен је за конкретне појмове (сто и земља) и за појам време о ком се свакодневно разговара и који је фреквентан у свакодневној комуникацији, а с друге стране се област време почиње изучавати врло рано и у оквиру више предмета, па је већини ученика близак и познат. Глуви и наглуви ученици одлично познају појмове мушко, женско, дечак и девојчица, али појам пол углавном не препознају, јер се он ретко користи у њиховој комуникацији, како вербалној тако и знаковној. Пораст адекватно употребљених појмова је повезан са узрастом. И код антонима је пораст адекватно употребљених појмова повезан са узрастом, док се оскудан и сиромашан фонд речи, код глувих и наглувих ученика, посебно уочава при анализи категорије синонима. С једне стране, то је последица суженог фонда речи и недовољног познавања језика, а с друге стране проблем је и у томе што је знаковни језик оскудан и сиромашан појмовима, па не постоје синоними за велику већину речи (исти знак се користи и за сат и за часовник), што објашњава неадекватан број синонима у говору глувих и наглувих ученик. Осим сининома, глуви и наглуви ученици су имали ниска потигнућа у категорији метонима. Метоними представљају нарочиту тешкоћу код ученика нижег узраста, јер још увек немају довољно развијен овај облик језичког мишљења. Савић (1986) истиче да богатство језичких асоцијација ствара могућност за превазилажење језичких недостатака и заостајања. Група истраживача (Исаковић, Димић и Половина, 2011) је испитивала усвојеност категорије метонима на старијем основношколском узрасту, а у оквиру говора и знаковног језика. Дошле су до закључка да се са порастом година школовања деце говорни и знаковни вид изражавања међусобно готово изједначавају и подједнако успешно користе у комуникацији. Такође, боља развијеност знаковног језика утиче на боља постигнућа глувих ученика у оквиру говорног израза. Уочавају и да глуви ученици боље разумеју пренесено значење оних речи (појмова) са којима се, од најранијег узраста у школском раду сусрећу. Димић и Мандарић (2013) долазе до сличних резултата. Истичу да глува и наглува деца имају проблема у разумевању значењских односа међу речима. Речи које припадају истом лексичко-семантичком скупу често се појављују заједно. Што су повезаније по значењу, већа је вероватноћа њихове заједничке употребе. Постоје категорије речи код којих је однос узајамне зависности у значењу веома изражен. Такве категорије су хомонимне речи, антонимски парови и синонимне речи (Ковачевић-Гавриловић, 2002).

Испитивање наведених категорија речи указује на ниво језичког развоја детета, а истраживања (Ковачевић-Гавриловић, 2002; Папић и Илић, према Савић, 1986) су показала да глува и наглува деца имају проблема у разумевању и употреби хомонима, антонима, синонима и метонима. Ипак, Исаковић и Ковачевић (2009) истичу да се најбољи резултати код глувих и наглувих ученика остварују при навођењу конкретних појмова. За апстрактне деца често не могу да пронађу праву реч, већ као одговор користе придеве, глаголе и друге описне речи (групе речи) које немају апстрактно значење. Овакви резултати потврђују наводе претходно наведених аутора. Овим истраживањем је потврђено да глуве особе отежано формирају апстрактне појмове (најмањи број ученика дао адекватан одговор за појмове љубав и срећа), јер се њихов процес мишљења одвија само у границама онога што се види и опажа. Да очигледан начин мишљења и доминантан

визуелни фактор, који карактерише особе које не чују, има пресудну улогу у формирању појмова (Исаковић и Ковачевић, 2009; Димић и Исаковић, 2007). Евидентно је да ученици боље разумеју пренесено значење конкретних речи које су им блиске и са којима се чешће сусрећу, како у свакодневној комуникацији тако и у процесу едукације.

Последњи део истраживања се односио на процену способности интерпретације приче по низу слика. Интерпретација слике захтева самосталну језичку формулацију, тј. склоп неколико реченица или исказа (Исаковић (2013), а у спроведеном истраживању су уочене статистички значајно боља постугнућа ученика који чују у поређењу са глувим и наглувим ученицима. Осим тога, глуви и наглуви ученици нису језички уобличили след догађаја на сликама, на шта указују статистички значајне разлике у опису појединачних слика. На сликама на којима је представљен „расплет догађаја“ глуви и наглуви ученици су постигли слабе резултате, међутим са узрастом је уочен напредак. Добијени резултати сагласни су са резултатима аутора Вујасиновић и Исаковић (2007) које су закључиле да при опису приче у сликама ученици не разумеју поуку нити поруку приказане приче, без обзира на начин интерпретације, вербални или знаковни. Највећи број ученика је применио одговоре који се односе на конкретну, приказану ситуацију, док су одговори који су упућивали на осећања, емоције веома мало употребљени. У највећем броју случајева језички израз се карактерисао само низањем, набрајањем именица и понеког глагола. Често су речи биле нетачно написане и неадекватно употребљене. Написане реченице су најчешће биле кратке, штуре и састављене само од субјекта и предиката, са веома скромним фондом примењених речи, које у већини случајева, одражавају само конкретну радњу приказану на сликама. Пантелић и сарадници (2007) истичу да при интерпретацији сликовног материјала деца оштећеног слуха користе око 30% реченица које су аграматичне. Често се дешава да наведени одговори нису били дати у понуђеном облику, али су и као такви прихватани, јер су одражавали разумевање одређеног сегмента. Сличне резултате налазимо код аутора Ковачевић и Исаковић (2010). Оне су уочиле да је писани, и усмени израз глувих и наглувих ученика при опису слика, тежак за анализу и изузетно аграматичан. Проблеми у саопштавању сопствених мисли, осећања и размишљања, у оквиру писаног језичког израза су изражени. У писаној продукцији изражена је неадекватна употреба личних заменица, лица, неслагање у роду, броју и падежу. Све ово потврђује наводе страних аутора, који истичу да глува и наглува деца имају мањи говорни вокабулар и неразвијенију реченицу од својих чујућих вршњака (Gonzalez Cuenca, Cervan & Cuberos, 2020; Lund, 142 2016; Takahashi, Isaka, Yamamoto, & Nakamura, 2017; Rufsvold, 2018). Искази глувих и наглувих ученика (писани, као и усмени) су често неразумљиви (Исаковић, (2013) Значајно је истаћи да већина особа која је оглувела пре усвајања језика има тешкоће у изражавању. Разумевање текстова је лоше, па је потребно користити једноставне речи и реченице. Те тешкоће су последица глувоће, а не интелектуалних дефицита (Herega, 2014). Проблеми глуве деце са слушањем, говором и читањем се одражавају, а често и увећавају, у самосталном писању. Ове ученика одликује неадекватна употреба знакова интерпункције, неправилан редослед речи, неадекватно повезивање речи у реченици, коришћење искључиво номинатива, крњег перфекта и непотпуног футура (Исаковић, (2013). Евидентан је проблем стереотипија, неправилна употреба граматичких категорија рода, броја и падежа, глаголских времена, глаголског вида, повратних и помоћних глагола и језичко уобличавање мисли, наводе многи истраживачи (Димић, 1996; Димић и Петковић, 2000; Димић, 2003; Димић и сар., 2011б; Исаковић, 2007а; Исаковић, 2007б; Исаковић и Димић, 2008; Ковачевић и

Исаковић, 2009; Соколовац и сар., 2016 према Веселиновић, 2019). Вилбур и Куигли (Wilbur & Quigley, 1975) истичу да су код ученика са веома тешким оштећењем слуха, на тестовима синтаксичких способности уочени девијантни обрасци изградње реченица и нагласили су потребу за посебним подучавањем глувих.

Иситаници оба пола су са подједнаком успешношћу интерпретирали слике у низу, што је у сагласности са налазима Исаковић (2013), која истиче да девојчице имају нешто виша просечна постигнућа у интерпретацији слика у низу односу на дечаке, али добијене разлике нису статистички значајне. Када се анализира интерпретација слика у низу код ученика са различитим степеном оштећења слуха уочено је да су ученици с тешким оштећењем слуха користили највећи број одговора, док су најмање одговора применили ученици са кохлеарним имплантом. Такође је и Исаковић (2013), поредећи постигнућа ученика са кохлеарним имплантом и ученика са различитим степеном оштећења слуха уочила да изнеђу група ученика нема статистички значајних разлика. Овакви налази се не слажу са наводима Мајера и садраника (Mayer et al., 2016) који истичу добре аспекте новијих технологија (кохлеарног импланта) у смислу повећања обима речника деце. Посматрајући успех ученика при интерпретацији приче по низу слика уочено је да успех из матерњег језика утиче на способност језичког изражавања. Уочене су статистички значајне разлике (на нивоу 0,05) у корист ученика са врлодобрим и одличним успехом, а у односу на ученике са добрим успехом. Такође су и ученици из сеоске средине постигли нешто боље резултате од ученика из градске средине, али разлике нису статистички значајне. Просечно виши ниво постигнућа остварили су ученици чије мајке и очеви имају средњу школу, од ученика чије мајке и очеви имају завршену само основну школу, али такође се не уочавају статистички значајне разлике. Ово потврђује налазе Глумбић (1997) који сматра да образованији родитељи обично припадају вишим социо-економским слојевима друштва и имају висок ниво аспирација, тако да су у могућности да својој деци обезбеде подстицаје који су неопходни за пуну афирмацију свих когнитивних потенцијала (Глумбић, 1997 према Ћаласан и сар., 2017).

Ученици код којих је присутно оштећења слуха у породици су постигли нешто виши ниво постигнућа од ученика код којих нема оштећења слуха, али без статистички значајних разлика. Обе групе испитаника су више одговора дале на првим, него на последњим сликама. Можемо то повезати са смањењем мотивације и интересовања како су се ређале слике, али и са лошијом способношћу вербализације догађаја који су се налазили на трећој и четвртој слици. Нешто боља постигнућа деце код којих постоји оштећење слуха у породици се могу приписати раној употреби знаковног језика и раној језичкој интервенцији у самој породици, те раним интеракцијама између родитеља и деце. Ово потврђују и наредна истраживања. Лакше богаћење речника при усвајању знаковног језика, код глуве, али и код деце која чују, а имају глуве родитеље, се објашњава визуелно доступним информацијама (Marshark, 1993 према Bradarić-Jončić, 2000).

Овим истраживањем дат је допринос у погледу познавања специфичности језичког израза глувих и наглувих ученика основношколског узраста, а уочене су и карактеристике њиховог језичког развоја и способност употребе језика у циљу успешне комуникације. Овладавање појединoм речју или већом лексичком јединицом је сложен и захтеван процес. Цвикић (2007) сматра да се реч састоји од облика, садржаја и употребе, па је за потпуно усвајање сваке речи потребно усвојити све њене аспекте. Како то није увек лако, поједине речи знамо само у одређеном аспекту. Цвикић и Бошњак (2005) пишу да знати реч значи знати како реч звучи, како се изговара, како изгледа написана, како се пише,

што је сложен задатак па се током овладавања речима догађају различите тешкоће у писању, читању и изговору. Значење, као и сви други нивои речи се поступно усвајају. Ови процеси знатно су отежани и усложњени код глуве и наглуве деце.

Упоредном анализом са резултатима других аутора, можемо констатовати да су налази добијени у овој студији у највећој мери у складу са резултатима истраживања који су саопштени у пронађеној и прегледаној литератури.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Приказ резултата истраживања представља прегледан, детаљан и логичан след који истовремено одговара постављеном циљу, редоследу и садржају задатака истраживања, али и омогућава олакшано праћење тока и анализу обиља података садржаних у дисертацији. Јасна текстуална објашњења садржаја презентована су за све приказане табеле и графиконе.

Добијени резултати су успешно поређени са налазима других аутора, домаћих и страних, а на основу анализе опсежне научне грађе, тумачени и дискутовани.

Комисија сматра да је начин приказа и тумачење резултата оргиналан и у складу са прописаним стандардима израде докторске дисертације.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација под називом „СПЕЦИФИЧНОСТ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА КОД ГЛУВИХ И НАГЛУВИХ УЧЕНИКА ОСНОВНОШКОЛСКОГ УЗРАСТА“, кандидаткиње мр Маје С. Срзић у целини је написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме и садржи све битне елементе прописане Правилником о докторским студијама на Универзитету у Београду.

Анализа докторске дисертације под називом „СПЕЦИФИЧНОСТ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА КОД ГЛУВИХ И НАГЛУВИХ УЧЕНИКА ОСНОВНОШКОЛСКОГ УЗРАСТА“ представља оргиналан научни рад чији се научни допринос огледа у проширењу знања о усвајању и развоју језичког израза код глуве и наглуве деце, развоју лексике и семантике и факторима који на тај развој утичу. Добијени резултати и закључци јасно указују на потребу ране интервенције у погледу стимулације развоја говора и језика, дизајнирање одговарајућих мера подршке овој групи деце, који би обезбедили њихову адекватну едукацију и остваривање пуних потенцијала. У теоријском смислу, истраживање имплицира потребу даље анализе квалитета и квантитета лексичког и семантичког корпуса, различитих метода и приступа стимулације и проналажење ефикасних начина деловања на последице недовољно развијеног језичког израза.

Теоријска разматрања, заснована на савременим истраживањима и детаљној анализи литературе, омогућила су представљање јасног теоријског оквира за дефинисање аутентичног проблема истраживања, као и циљева, задатака и хипотеза.

Посебна вредност ове дисертације се огледа у оргинално креираном методолошком приступу, како у погледу великог броја обухваћених варијабли, тако и у одабиру адекватног, емпиријски провереног инструментаријума који је употребљен у поступцима утврђивања квалитета обухваћених варијабли.

Статистичка обрада резултата је у складу са циљевима и задацима истраживања, а интерпретација добијених резултата истраживања је детаљна, аутентична и у складу са сличним релевантним истраживањима.

На основу резултата Извештаја о провери обима и садржине подударања текста докторске дисертације, уз помоћ специјализованог софтвера који је обезбедио Универзитет у Београду, утврђена количина подударања текста докторске дисертације "Специфичност језичког израза код глувих и наглувих ученика основношколског узраста" кандидаткиње мр Маје С. Срзић са литературом која је доступна за поређење, износи 12%. Овај проценат објашњава се тиме што је тема дисертације теоријски заснована на сличним истраживањима којима су се бавили истраживачи са нашег говорног подручја и из региона. Услед тога дошло је до терминолошких преклапања, синтагми које су се нужно понављале и пратиле ток рада кандидаткиње. Битно је нагласити да у Истраживачком делу рада (поглављима Резултати истраживања, Дискусија и Закључци) нису уочена подударања, што указује на то да је дисертација оригиналан рад кандидаткиње.

X ПРЕДЛОГ

Комисија са задовољством предлаже Већу за мастер, специјалистичке и докторске студије Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, да прихвати Извештај о оцени урађене докторске дисертације под називом "СПЕЦИФИЧНОСТ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА КОД ГЛУВИХ И НАГЛУВИХ УЧЕНИКА ОСНОВНОШКОЛСКОГ УЗРАСТА" кандидаткиње мр Маје С. Срзић и упути га у даљу процедуру.

У Београду, 16.05.2022.

КОМИСИЈА

_____

Др Надежда Димић, редовни професор у пензији Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

_____

Др Јасмина Ковачевић, редовни професор Универзитета у Београду - Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

_____

Др Јасмина Карић, редовни професор Универзитета у Београду - Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

_____

Др Александра Грбовић, ванредни професор Универзитета у Београду - Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

_____

Др Славица Максимовић, научни сарадник, Београд - Институт за експерименталну фонетику и патологију говора